Proč se měnila úroveň účasti ve volbách do Poslanecké sněmovny v letech 1996–2010?*

LUKÁŠ LINEK**
Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha

Why Did Voter Turnout in Czech General Elections Change between 1996 and 2010?

Abstract: The aim of this study is to explain why turnout in Czech general elections exhibited considerable variation between 1996 and 2010. Using valence theory this article explores the differential turnout in terms of the expected benefits of voting for a party on the basis of valence and policy considerations. This individual-level analysis of electoral participation employs four post-election surveys and uses an alternative operationalisation of the expected benefits of voting, which makes it possible to conduct cross-national and cross-time comparisons. The results presented in the article demonstrate that change in voter turnout across general elections stems from the change in the expected benefits from voting aggregated at the level of the electorate. One key implication of this research is that attempts to facilitate increased electoral participation through institutional reform are unlikely to be successful. This is because turnout is primarily determined by voter motivation. Increased turnout depends critically on ensuring a level of party choice that gives voters an incentive to go the polls.

Keywords: turnout, abstention, valence politics, Czech Republic.
Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2011, Vol. 47, No. 1: xxx–xxx

1. Úvod

Účast v posledních trojích volbách do Poslanecké sněmovny nepřesáhla 65 procent. Znamená to, že minimálně každý třetí český občan s volebním právem nebyl hlasovat ve volbách, které mají přímý vliv na složení vlády a které jsou obecně považovány za nejdůležitější v zemi. Navíc volební účast v Česku – obdobně jako v jiných postkomunistických státech – od počátku 90. let klesá [Pacek, Pop-Eleches, Tucker 2009; Inglehart, Catterberg 2002; Bernhagen, Marsh 2007]. Volební účast klesá i ve všech dlouhodobých demokraciích, přičemž průměrná hodnota poklesu volební účasti je přibližně deset procentních bodů od 70. let do součas-

* Tato studie vznikla na základě podpory Grantové agentury ČR, projekt „Kontinuita a změna ve volebním chování v České republice v letech 1990–2009" (grant č. P408/10/0584). Autor děkuje oběma recenzentům za cenné připomínky.
** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Lukáš Linek, Ph.D., Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: lukas.linek@soc.cas.cz.

© Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2011

nosti. Navíc volební účast klesá výrazně až teprve od konce 80. let [Blais 2007: 622–624; Wattenberg 2002: 27–31]. Vzhledem k časově koncentrovanému poklesu volební účasti a jeho konkrétním důsledkům pro demokratické vládnutí [Lijphart 1997] je proto jedním z důležitých úkolů společenských věd vysvětlit, proč volební účast ve většině zemí klesá.

Většina vysvětlení toho, proč se lidé účastní voleb, využívá charakteristiky sociodemografické a postojové (například vzdělání, příjem, sociální status, věk či stranická identifikace) nebo institucionální (například volební systém a pravidla hlasování, důležitost volené komory a formát stranického systému). Kdyby neplatila jiná vysvětlení volební účasti, měla by být v jedné zemi volební účast do stejného zastupitelské orgánu přibližně stejná, neboť struktura voličů se mění velmi pomalu a změna politických institucí je tak viditelná změna, že její efekt lze snadno kontrolovat. Podle dlouhodobých výzkumů je účast v po sobě následujících volbách v jedné zemi relativně stabilní [Franklin 2004], průměrná změna je pět procentních bodů a dokonce pouze tři procentní body v etablovaných demokraciích [Blais 2007: 622]. Výrazný pokles či nárůst volební účasti by měl proto výzkumníky upozornit nejen na důležité změny ve společnosti a politice, ale též na to, že musí existovat i jiná vysvětlení volební účasti, především ta vysvětlení, která berou v potaz motivace jedinců *v závislosti* na proměně kontextu voleb.

V České republice došlo k takovému výraznému poklesu účasti ve volbách do Poslanecké sněmovny mezi lety 1998 a 2002: volební účast klesla o 16 procentních bodů ze 74 na 58 procent. Následně v roce 2006 vzrostla na necelých 65 procent a v roce 2010 dosáhla 63 procent. Cílem této studie je na příkladu České republiky vysvětlit, proč volební účast klesá a roste v čase v jedné zemi. Zde prezentované vysvětlení je založené na valenční teorii volebního chování [Clarke, Sanders, Stewart, Whiteley 2004, 2009; Clarke, Kornberg, Scotto 2009], která vysvětluje volební účast jako důsledek očekávaného užitku z hlasování pro konkrétní politickou stranu na základě úvah pozičních (z hlediska politického programu) a valenčních (z hlediska schopnosti a kompetence stran řešit významné politické problémy). Na rozdíl od studií Clarka a jeho kolegů [Clarke, Sanders, Stewart, Whiteley 2004, 2009; Clarke, Kornberg, Scotto 2009] tato studie používá odlišnou operacionalizaci očekávaného užitku z hlasování pro politickou stranu na základě valenčních a pozičních úvah, a to takovou, která umožňuje komparaci napříč kontexty různých voleb.

V následující části představím valenční teorii volebního chování a budu diskutovat její důsledky pro zkoumání volební účasti. V této části také představím model volební účasti, který je založen na očekávaném užitku z hlasování pro stranu, které jsou založeny na souhrnu valenčních a pozičních úvah. Ačkoli je tento model vytvořen k vysvětlení individuálního chování, kompoziční změny struktury voličů z hlediska souhrnu očekávaných užitků dokáží vysvětlit změny ve výši volební účasti v zemi v čase [obdobně například Abramson, Aldrich 1982; Teixeira 1992; Heath 2007]. V další části popíši výzkumnou strategii a představím data a operacionalizaci proměnných. V následující části provedu vícerozměrnou regresní analýzu na datech z let 1996 až 2010 se zaměřením na vliv očekávaného

užitku z hlasování na volební účast. V předposlední části představím výpočty změny v úrovni volební účasti na základě těchto modelů, které porovnám se skutečnou změnou úrovně volební účasti v po sobě jdoucích volbách do Poslanecké sněmovny. Na závěr budou diskutována zjištění této studie v kontextu teorie volební účasti, změn ve formátu či fungování stranických systémů a zvažovaných institucionálních změn, jejichž cílem je zvýšit volební účast.

2. Valenční teorie volebního chování a volební účast

Většina teorií volební účasti a její změny analyzuje volební účast odděleně od volby strany. Toto analytické odlišení je ale přílišným zjednodušením a vlastně i zkreslením, neboť volební účast je ve skutečnosti funkcí hlasování pro konkrétní stranu.[1] Proto je nutné při vysvětlení volební účasti uvažovat primárně o volbě strany. Přesvědčivá teorie volební účasti tak musí být založena na neméně přesvědčivé teorii volby strany. Klasické teorie volebního chování vysvětlují volbu strany na základě vzdálenosti (politické preference) voliče a politické strany [Evans 2004: 3]. Podle teorie třídního hlasování volič hlasuje pro tu stranu, která hájí zájmy třídy, jejímž je příslušníkem; teorie stranické identifikace říká, že volič hlasuje pro stranu, ke které se cítí blízko; různé verze prostorových modelů hlasování říkají, že volič hlasuje pro tu stranu, ke které má nejblíže z hlediska pro daného voliče důležitého tématu. V obecné rovině lze říci, že volič si vybírá tu stranu, z jejíž vlády bude mít největší užitek (materiální, emoční, programový či hodnotový). Pro tyto teorie jsou ale typické dva souběžné aspekty, které jejich explanační potenciál oslabují: (1.) voliči své rozhodnutí činí pouze na základě prospektivních hodnocení volebních slibů a vůbec nehodnotí minulé výkony politických stran a kandidátů[2]; (2.) voliči nehodnotí kompetenci politických stran a kandidátů vládnout, řešit a prosazovat daný program.

Zakomponování uvedených dvou aspektů (hodnocení kompetence stran a jejich minulých výkonů) do modelu volebního rozhodování probíhalo nezávisle ve dvou odlišných proudech literatury o volebním chování: teorii ekonomického hlasování a teorii valenční politiky. Skutečnost, že je do volebního rozhodování nutné zakomponovat hodnocení minulých výkonů politických stran, se nejzřetelněji projevila v teoriích ekonomického hlasování [přehled literatury viz Nannestad, Paldam 1994; Paldam 2008]. Základní argument pro souvislost mezi volebním chováním a stavem hospodářství spočívá v tvrzeních, že vlády

[1] Volební neúčast lze pak chápat jako hlasování pro stranu absentérů.

[2] Výjimkou jsou různé reformulace původních teorií, viz například rekonceptualizace stranické identifikace Morrisem Fiorinou, která je založena na voličově permanentním znovuhodnocení toho, jak se politické strany chovaly, když byly ve vládě [Fiorina 1981] nebo sjednocený prostorový model Samuela Merrilla a Bernarda Grofmana, který na základě vládního statusu strany rozlišuje, zda je volba dané strany ovlivňována postojovou vzdáleností mezi voličem a stranou nebo směrem a intenzitou postoje [Merill, Grofman 1999].

jsou odpovědné za řízení hospodářství, ať už v podobě keynesiánské stimulace ekonomiky či v podobě neoliberálního ústupu státu z ekonomiky, a že voliči přikládají vládám odpovědnost za vývoj hospodářství a při volbách je volají k odpovědnosti. Podpora vládních stran by se proto měla pohybovat v závislosti na vývoji hospodářství: když se hospodářství vyvíjí špatně (roste nezaměstnanost a inflace a klesá či stagnuje hospodářský růst), je na vině vláda a vládní strany, a naopak [Dorussen, Taylor 2002; Duch, Stevenson 2008; van der Brug, van der Eijk, Franklin 2007].

Doplnění modelu volebního rozhodování o prvek hodnocení kompetence politických stran a kandidátů vychází z teorie valenční politiky a valenční teorie volebního chování [Stokes 1963, 1992; Butler, Stokes 1974]. Tato teorie výrazným způsobem reformuluje a doplňuje prostorové modely stranické soutěže, které vycházejí z Downsovy teorie stranické soutěže a volebního rozhodování [Downs 1957], tím, že rozlišuje dva typy témat, která tvoří základ volební soutěže a na jejichž základě mezi sebou strany soutěží a voliči se rozhodují. Klasické teorie tematického hlasování předpokládaly pouze taková témata, která mají dvě odlišné polární kategorie a voliči a strany se mohou u daných témat zařazovat dle míry souhlasu s daným řešením [Downs 1957; Rabinowitz 1978; Rabinowitz, MacDonald 1989]. Je možné být pro progresivní zdanění nebo pro rovnou daň, souhlasit s regulací nájemného či s jeho deregulací apod. Tato témata jsou označována jako tzv. poziční témata (*position issues* nebo *thematic issues)*. Na druhé straně ale existují témata, u nichž existuje téměř absolutní shoda mezi politiky a voliči ohledně toho, že jsou to správné cíle: silná ekonomika s hospodářským růstem, nízkou nezaměstnaností a inflací, fungující veřejné služby v oblastech jako zdravotnictví, školství a doprava, efektivní státní správa, nízká kriminalita, boj proti korupci, čisté životní prostředí, mír.[3] Tato témata jsou v literatuře označována jako tzv. valenční témata (*valence issues*). Pojem valence znamená schopnost na sebe vázat nějaké další prvky (v češtině známe valenční slovesa či valenční elektron) a v kontextu politických témat znamená, že pouze některé strany či kandidáti jsou schopni na sebe tato témata vázat. Volební úspěch strany je pak založen pouze na posílení a rozšíření této vazby mezi voliči.

Mezi stranami u valenčních témat neexistuje rozdíl v tom, že by jedna bylo pro a druhá proti danému tématu; strany se nicméně mohou odlišovat v tom, jak těchto témat dosáhnout (například nezaměstnanost lze redukovat tím, že se sníží daně nebo že se podpoří produkce veřejnými prostředky).[4] Vzhledem k neexistenci rozdílů mezi stranami ohledně žádoucnosti valenčních témat není prostoro-

[3] Stav anebo vývoj hospodářství, které jsou základem teorií ekonomického hlasování, jsou klasickým valenčním tématem, neboť každý volič a strana chtějí prosperující hospodářství s nízkou inflací a nezaměstnaností a rostoucími příjmy. Rozdíly existují pouze v tom, jaké strany považují voliči za kompetentní k řízení hospodářství. Z tohoto pohledu by bylo možné podřadit teorie ekonomického hlasování pod valenční teorie volebního chování.

[4] Každé téma má jak poziční, tak valenční aspekt. Důležité je, jaký aspekt převládá [Clarke, Sanders, Stewart, Whiteley 2009: 44–46].

vá analýza možná. Odlišnost stran je totiž ustavována na základě odlišné logiky, a to na základě vnímané kompetence k řešení těchto témat a na základě vlastnictví témat. Strany se tak u těchto témat mohou mezi sebou lišit v tom, jaká je jejich schopnost tato témata prosazovat a řešit, resp. v tom, jak *voliči vnímají* schopnosti stran tato témata prosazovat a řešit. V odborné terminologii se hovoří o tematické kompetenci (*issue competence*). Strana může být vnímaná jako kompetentní v kontextu jednoho tématu a nekompetentní v jiném či v obecnější rovině může být strana vnímána jako kompetentní k vládnutí. Kompetence v souvislosti s konkrétními tématy souvisí s konceptem vlastnictví témat (*issue ownership*). Podle tohoto konceptu jsou pouze některé strany spojeny s konkrétními tématy a jakoby je vlastní [Petrocik 1996; v češtině koncept vlastnictví témat přiblížil Eibl 2007].

Valenční témata se mohou v čase měnit v závislosti na politické agendě, nicméně důležitým argumentem teorie valenční politiky je, že veřejná debata se mění z diskuze o tom, co a jak se má řešit, na diskusi o tom, kdo je nejschopnější tato témata řešit [Clarke et al. 2009: 15]. Politický diskurs je tak dominován diskusí o tom, který lídr a která strana je nejlepší při dosažení těchto konsenzuálních témat. Lidé pak hlasují pro stranu, která je podle nich nejschopnější dané cíle prosadit a zařídit.

Valenční teorie volebního chování předpokládá dvě formy voličské racionality: poziční (vzdálenost mezi voličem a stranou ohledně politických témat) a valenční (voliči vnímaná kompetence stran řešit problémy). V prvním případě voliči posuzují strany z hlediska toho, jak chtějí pro ně důležitá (poziční) témata řešit. Ve druhém případě se voliči spoléhají na různé informační zkratky, které jim umožňují posuzovat schopnosti různých stran a kandidátů řešit konsenzuální témata. Mezi tyto zkratky patří image stranických lídrů či stranická identifikace v podobě Fiorinova [Fiorina 1981] pozitivního/negativního hodnocení výkonnosti politických stran [Clarke, Sanders, Stewart, Whiteley 2009: 5–6].

Rozhodnutí voliče hlasovat pro konkrétní stranu je v této teorii konceptualizováno na základě modelu maximalizace užitku. Základní myšlenkou je, že očekávaný užitek, který volič získá z hlasování pro stranu, je kombinací dvou kalkulací: užitku, který je odvozen z blízkosti k dané straně u důležitých pozičních témat, a pravděpodobnosti, že daná strana dokáže efektivně řešit pro voliče důležitá témata. Jestliže jsou pozice na tématech u více stran stejné, rozhodne se volič na základě valenčních úvah. Jestliže jsou schopnosti stran řešit témata stejné, rozhodne se volič na základě pozičních témat. Jestliže jsou stejné jak pozice stran, tak jejich schopnosti řešit témata, volič se voleb nezúčastní [Clarke, Sanders, Stewart, Whiteley 2009: 17]. Z hlediska volební účasti je důležité, že v případě, že volič vnímá strany jako identické, voleb se nezúčastní. Valenční model předpokládá hlasování pro konkrétní stranu (a tedy i volební účast), vnímá-li volič rozdílnost mezi stranami z hlediska programových pozic či jejich kompetence. Zároveň platí, že hlasování pro danou stranu, a tedy i účast jsou pravděpodobnější, čím větší je vnímaná rozdílnost mezi stranami a čím je strana jedinci bližší na základě programových nebo valenčních úvah. Obecně řečeno, jedinec se tím spíše zúčastní voleb, čím větší očekává užitek z hlasování pro některou ze stran.

Tento model dokáže lépe vysvětlit volební účast než běžně používané přístupy, které vysvětlují volební účast na základě sociodemografických a postojových charakteristik jedinců jako věk, vzdělání, členství v organizacích jako například odbory či církve, rodinný stav, stranická identifikace apod. [Topf 1995; Wolfinger, Rosenstone 1980; Denver 2008]. Problém s těmito vysvětleními volební účasti spočívá v tom, že tyto voličské charakteristiky se mění pomalu, zatímco volební účast v po sobě jdoucích volbách se může měnit výrazně. Tento argument o pomalé změně se týká i v poslední době populární interpretace hlasování jako učeného a habitualizovaného jednání [Fowler 2006; Green, Shachar 2000; Plutzer 2002].

Výhodou valenčního modelu volebního chování je to, že vychází vstříc hlavní inovaci výzkumu volební účasti z posledních let, která spočívá v zakomponování kontextu voleb do zkoumání volební účasti jako individuálního chování [Franklin 2004]. Tato inovace překračuje běžný přístup, který je při vysvětlování volební účasti velmi individualistický a nevstupuje za hranice světa jedinců. Franklin [2004] totiž upozornil, že při vysvětlování výraznějších změn v úrovni volební účasti je nutné vzít v potaz to, že se mění nejen voliči, ale i samotné volby. Franklin ukázal, že volební účast se mění s tím, jak se mění charakter voleb, především míra volební soutěže. Tento argument se při výzkumu volebního chování objevoval již dříve, kdy se zdůrazňovala především role těsnosti výsledku a ideologická vzdálenost stran jako dvou hlavních indikátorů soutěživosti voleb. Argument ohledně kontextu voleb byl ale využíván především pro analýzy dat agregované na vyšší úroveň, především na úroveň státu; typicky viz například Clarke s kolegy, kteří ukázali efekt ideologické vzdálenosti mezi politickými stranami na výši volební účasti ve Velké Británii v letech 1945–2001 [Clarke, Sanders, Stewart, Whiteley 2004: 264–268].

Zde předložený valenční model volební účasti je senzitivní k proměně kontextu voleb. Očekávaný užitek voliče z hlasování pro konkrétní stranu (souhrn valenčních a pozičních úvah) se proměňuje v závislosti na volební nabídce (rozdílnosti mezi stranami, programová blízkost ke straně, hodnocení kompetence stran). Tento model tak vysvětluje volební účast na základě motivace jedinců *v závislosti* na proměně kontextu voleb. Užitek z hlasování se zvyšuje s tím, jak roste soutěživost voleb, jak se zvyšuje odlišnost nabídek jednotlivých stran, jak se zvyšuje vnímání rozdílu mezi stranami z hlediska kompetence vládnout a jak se přibližuje nabídka strany k jedinci. V důsledku těchto různých změn dochází ke zvýšení pravděpodobnosti, že jedinci budou pro některou ze stranu hlasovat, a tím pádem dochází i ke zvýšení volební účasti.[5]

[5] Role kontextu voleb je zdůrazňována také v případě teorií, které se zaměřují na to, jak je volební účast ovlivňována rodinou, přáteli, sousedy, kolegy, ale i politiky, stranami, aktivisty a zájmovými skupinami. Zjednodušeně lze říci, že tyto teorie zdůrazňují efekt mobilizace: rozhodnutí zúčastnit se voleb se neustavuje pouze samostatným kalkulem jedince, ale především tím, že jedinec je svým okolím a dalšími aktéry mobilizován k volební účasti [například Rosenstone, Hansen 2003; Huckfeld, Sprague 1995; Zuckerman, Dasovič, Fitzgerald 2007]. Mobilizace má v zásadě podobu informování a přesvědčování jedince k hla-

Valenční model volebního chování je v této studii využit pro vysvětlení změn ve výši volební účasti v čase. Základ tohoto vysvětlení spočívá v tom, že existuje-li rozdíl mezi volbami z hlediska toho, jak voliči vnímají očekávaný užitek z hlasování pro některou ze stran, bude v těchto volbách i odlišná výše volební účasti. Konkrétně řečeno, bude-li agregovaná hodnota očekávaného užitku z hlasování vyšší než v předchozích volbách, zvýší se volební účast, a naopak. Využití vztahu mezi očekávaným užitkem z hlasování, který je založen na souhrnu valenčních a pozičních úvah, a volební účastí na individuální úrovni pro vysvětlení změn ve volební účasti na agregované úrovni je založeno na argumentu ohledně vlivu struktury elektorátu na celkovou volební účast [viz například Abramson, Aldrich 1982; Teixeira 1992; Heath 2007]. Tento argument spočívá v tvrzení, že jestliže existuje charakteristika, která na individuální úrovni ovlivňuje volební účast, pak dojde-li ke změně v četnosti této charakteristiky, dojde – za jinak stejných podmínek – i ke změně volební účasti. V literatuře týkající se volební účasti byl tento argument využíván především v případě stranické identifikace (její pokles vede k poklesu volební účasti), věku a vzdělání (stárnutí a zvýšení vzdělanosti společnosti vede ke zvýšení volební účasti).

Zde předkládané vysvětlení změn v celkové výši volební účasti je tedy založeno na kompozičním argumentu. V případě voleb do Poslanecké sněmovny tento argument například znamená, že kdyby byli voliči v roce 2002 stejní jako v roce 1998 (anebo 1996) z hlediska očekávaného užitku z hlasování pro některou ze stran, tak by – při zachování všech ostatních charakteristik na stejné úrovni – byla v roce 2002 volební účast stejná jako v druhé polovině 90. let, a nikoli o téměř 16 procentních bodů nižší. Toto vysvětlení využívá existenci vztahů mezi několika proměnnými ve čtyřech časových okamžicích. Proto je obtížné dbát na požadavky kauzálního vysvětlení, především ohledně systematické kontroly dalších možných vlivů. Ty totiž nemohou být kontrolovány ať už z důvodu malého počtu analyzovaných případů – voleb do PS (například vliv kontextu v podobě volební kampaně), tak z důvodu nedostupnosti dalších informací (například nepřítomnost některých proměnných v použitých datových souborech). Předkládané vysvětlení proto není plnohodnotným vysvětlením, pro danou úlohu s danými datovými soubory je nicméně podle mého názoru nejlepší možné.[6]

---

sování pro konkrétní stranu tím, že mobilizační aktéři zdůrazňují programovou odlišnost stran a kompetenci konkrétní strany (a tedy užitečnost pro jedince z hlasování pro konkrétní stranu). Zde předložený model volební účasti v sobě tato zjištění o roli mobilizace obsahuje, neboť účast chápe jako důsledek očekávaného užitku z hlasování pro konkrétní stranu, který je mimo jiné důsledkem mobilizace k podpoře konkrétní strany.

[6] Zároveň je ale řada dalších faktorů kontrolována. Vzhledem k tomu, že se jedná o studii jednoho typu voleb v jedné zemi, je kontrolován efekt institucionálních (volební systém) a kulturních (politická kultura) charakteristik, v jejichž případě došlo mezi lety 1996 až 2010 k minimálním změnám. Obdobně je i díky použitému modelu volební účasti, který je založen na očekávaném užitku z hlasování, nepřímo kontrolován kontext voleb, neboť očekávaný užitek se mění s kontextem voleb.

3. Data, strategie analýzy a operacionalizace

Vysvětlení změn v celkové úrovni volební účasti na základě vlivu souhrnu očekávaných užitků z hlasování ukáži na datech z dotazníkových šetření konaných po volbách do Poslanecké sněmovny v letech 1996, 2002, 2006 a 2010; jedná se o tzv. České volební studie.[7] Tato šetření obsahovala modul otázek z celosvětového programu CSES (*Comparative Study of Electoral Systems*). Všechna šetření proběhla na datech sebraných osobními rozhovory, kdy byli respondenti vybráni kvótní metodou. Cílovou populací bylo obyvatelstvo ČR starší 18 let. Sběr dat pro Českou volební studii 1996 provedla na 1229 respondentech agentura STEM v období od 10. do 18. 6. 1996. Ostatní šetření provedlo CVVM. Data pro Českou volební studii 2002 byla sebrána v období od 24. 6. do 1. 7. 2002 od 944 respondentů. Česká volební studie 2006 proběhla v období od 9. do 21. 6. 2006 a odpovědi byly sebrány od 2002 respondentů. Česká volební studie 2010 proběhla v období od 31. 5. do 14. 6. 2010 a provedeno bylo 1857 rozhovorů. Data ze všech šetření byla vážena tak, aby odpovídala volebním výsledkům (pouze regresní analýzy byly v této studii prováděny na nevážených souborech).

Zde předkládané vysvětlení se skládá ze dvou fází, kdy jsou nejprve představeny modely volební účasti na individuální úrovni a následně jsou na jejich základě vypočteny změny v agregované volební účasti na základě kompozičních změn struktury voličů z hlediska celkového souhrnu očekávaných užitků založených na valenčních a pozičních úvahách. Proto nejprve pomocí binomických probitových regresních modelů identifikuji faktory, které ovlivňují volební účast. Hlavním cílem je zjistit, jaký efekt má očekávaný užitek z hlasování na volební účast při kontrole vlivu standardních sociodemografických proměnných (věk, vzdělání, místo bydliště, rodinný stav apod.). Ve druhé fázi ukáži, jak interakce zjištěného vlivu očekávaného užitku a změny v jeho úrovni mezi respondenty v čase vysvětluje změny volební účasti v čase. Základem pro tyto výpočty bude údaj o změně v pravděpodobnosti volební účasti v případě, že se nezávislá proměnná (očekávaný užitek z hlasování) změní ze své minimální na maximální hodnotu. Tento výpočet předpokládá lineární efekt očekávaného užitku z hlasování na volební účast.

[7] Pouze šetření v letech 2006 a 2010 byla od počátku jejich organizace označena jako Česká volební studie 2006 a Česká volební studie 2010. Rozhodnutí označit předchozí šetření jako České volební studie 1996 a 2002 je výhradně moje autorské rozhodnutí. Tato šetření sice nebyla původně nijak označena (v roce 1996 se jednalo o šetření agentury STEM ve spolupráci s Gáborem Tókou a v roce 2002 o pravidelné šetření CVVM v rámci programu Naše společnost), ale v obou případech se jednalo o povolební studie, které v Česku implementovaly modul programu CSES. Data z let 1996, 2002 a 2006 jsou dostupná na internetových stránkách programu CSES; šetření organizovaná CVVM jsou navíc dostupná v Sociologickém datovém archivu.

Operacionalizace závislé proměnné. Závislou proměnnou je účast ve volbách do Poslanecké sněmovny, jejíž operacionalizace probíhala ve dvou krocích. Nejprve byli na základě kladné odpovědi na otázku ohledně účasti ve volbách do PS vybráni ti respondenti, kteří odpověděli, že se zúčastnili. Těmto respondentům byla následně položena otázka, pro kterou stranu hlasovali. Pouze ti voliči, kteří uvedli jméno některé z kandidujících stran, byli vybráni jako ti, kteří se voleb účastnili.[8] Při operacionalizaci volební účasti byli odpovědi „nevím" a „odmítl/a odpovědět" považovány za negativní odpovědi. Znamená to, že tyto odpovědi byly jak v případě otázky na volební účast, tak otázky na volbu strany transformovány do kategorie „neúčast" [obdobně Banducci, Karp 2009: 116].

Existují i odlišné možnosti operacionalizace volební účasti, například považovat odpovědi „nevím" a „odmítl/a odpovědět" za chybějící případy nebo brát v potaz pouze kladné odpovědi na otázku ohledně volební účasti bez ohledu na to, zda je respondent schopen jmenovat stranu, pro níž hlasoval. Důvody pro zde použitou strategii spočívají v zájmu přiblížit se co nejblíže reálnému jednání respondenta a vycházejí z řady zjištění zahraničních validizačních studií. Z nich je zřejmé, že (1.) v případě otázky ohledně volební účasti jedinci, kteří odpovídají „nevím" anebo odmítají odpovědět, se ve většině případů snaží poskytnout vyhýbavou odpověď s cílem nepřiznat společensky nepřijímané jednání (tedy volební neúčast); a že (2.) v případě otázky ohledně volby strany jedinci, kteří odpovídají „nevím" anebo odmítají odpovědět, tak odpovídají především proto, že v předchozí otázce na volební účast (nepravdivě) odpověděli, že se voleb zúčastnili; z toho plyne, že jedinci, kteří nejsou schopni jmenovat stranu, pro níž hlasovali, se voleb s velkou pravděpodobností neúčastnili [viz Belli, Moore, VanHoewyk 2006; Belli, Traugott, Young, McGonagle 1999; Granberg, Holmberg 1999; Stocké, Stark 2007; Swaddle, Heath 1989].

Operacionalizace nezávislých proměnných. Valenční model volebního chování bývá nejčastěji aplikován na volbu strany a pouze v omezené míře na volební účast, ačkoli má na volební účast přímou vazbu. Modelování volební účasti na základě valenčního modelu provedli Clarke a jeho kolegové úplně stejným způsobem, jakým modelovali volbu strany [viz Clarke, Sanders, Stewart, Whiteley 2009: 181–191]. Mezi vysvětlující proměnné tak patřily stejné proměnné jako v případě volby strany – například hodnocení stranických lídrů, hodnocení schopnosti stran řešit důležité politické problémy, stranická identifikace, programová vzdálenost voliče a strany či emocionální reakce na určitá významná politická témata. Moje operacionalizace valenčního modelu volebního chování bude odlišná. Oproti studii Clarka a jeho kolegů využiji totiž pouze dvě otázky, které zjišťují, zda záleží na tom, která strana vládne, a zda lze hlasováním pro některou

[8] Znění otázky ohledně volební účasti bylo následující: „Ve dnech X a Y se konaly volby do Poslanecké sněmovny. Zúčastnil/a jste se těchto voleb?" Po ní následovala otázka ohledně hlasování pro stranu v těchto volbách: „Kterou stranu jste volil/a?"

ze stran docílit změnu politiky. Tyto otázky měří očekávaný užitek z hlasování pro stranu na základě valenčních a pozičních úvah. Do modelu tak není nutné zařazovat jednotlivé dílčí valenční a poziční úvahy a hodnocení. Navíc tento způsob operacionalizace je imunní vůči změnš obsahu politické agendy (témata, jež jsou předmětem valenčních a pozičních úvah) a aktérů politiky (změny politických stran a jejich lídrů). Přesné znění otázek je následující.

• Proměnnná „Záleží na tom, která strana vládne"

„Někteří lidé se domnívají, že vůbec nezáleží na tom, kdo je u moci. Jiní si myslí, že na tom velmi záleží. Pokud byste použil škálu na této kartě (kde 1 znamená, že vůbec nezáleží na tom, kdo je u moci, a 5 znamená, že na tom, kdo je u moci, velmi záleží), kam byste zařadil svůj názor?"

Tato otázka měří potenciální zisky, které může jedinec hlasováním pro konkrétní stranu dosáhnout z hlediska toho, která strana bude vládnout. Jedná se vlastně o měření smysluplnosti či užitečnosti hlasování z hlediska toho, kdo bude politiku dělat („kdo je u moci"). Kdyby neexistoval alespoň nějaký rozdíl (ať už z hlediska valenčních, nebo pozičních témat) mezi kandidujícími stranami, jedinec by neměl žádný důvod se voleb účastnit, podpořit v nich některou ze stran, a snažit se tak ovlivnit, kdo bude u moci. Jedna z mála komparativních analýz této otázky prokázala, že vliv na odpovědi na ní má to, zda respondent žije ve státě, který hodně přerozděluje, nebo ne [Vowles 2008]. Čím více totiž dochází ke státnímu přerozdělování, tím silnější mají jedinci pocit, že hlasováním lze něco ovlivnit. To, kdo bude u moci, ovlivní to, jak se bude přerozdělovat a zda se přerozdělovaná část sníží, či zvýší.[9]

• Proměnná „Hlasováním pro konkrétní stranu lze něco změnit"

„Někteří lidé se domnívají, že ať lidé volí jakoukoli stranu, nezmění se vůbec nic. Jiní se domnívají, že to, koho volí, může hodně věcí změnit. Pokud byste použil škálu na této kartě, kde 1 znamená, že to, koho lidé volí, nezmění vůbec nic, a 5 znamená, že to, koho lidé volí, může hodně věcí změnit, kam byste zařadil svůj názor?"

Tato otázka měří potenciální zisky, které může jedinec hlasováním pro konkrétní stranu dosáhnout z hlediska změny politiky. Jedná se vlastně o měření smysluplnosti či užitečnosti hlasování z hlediska ovlivnění obsahu politiky („změnit věci"). Tato otázka proto měří očekávaný užitek z hlasování na základě valenčních a pozičních úvah, neboť pouze hlasování pro konkrétní stranu, která je odlišná od ostatních, může něco ovlivnit. Oporu pro toto tvrzení posky-

[9] Vowles [2008] upozornil na drobnou změnu ve formulaci otázky od roku 2002. V českém znění se tato změna projevila tím, že v roce 1996 byl dotaz na to, zda „kdo je u moci", znamená rozdíl, a v dalších letech zněl dotaz na to, zda „kdo je u moci", znamená velký rozdíl. Podle Vowlesových analýz dochází k mírnému snížení vnímání rozdílnosti stran [Vowles 2008: 70].

tují zjištění Banducci a Karpa [Banducci, Karp 2009: 120–121], kteří na základě komparativních analýz ukázali, že nejvíce přesvědčeni o tom, že hlasováním pro konkrétní stranu lze něco změnit, jsou jedinci v zemích s poměrným volebním systémem a nejméně v zemích s většinovým. V poměrných systémech kandiduje větší množství stran než ve většinových; navíc bývají v těchto zemích strany ideově odlišnější. Plyne z toho, že čím více a navíc ideologicky odlišných alternativ, z nichž si mohou občané vybrat, existuje, tím více jsou jedinci přesvědčeni o tom, že lze hlasováním něco změnit.

Existuje relevantní námitka, že uvedené dvě otázky neměří očekávaný užitek z hlasování, který je založen na valenčních a pozičních úvahách, ale že měří pocit politické efektivity [ke konceptu pocitu politické efektivity viz Campbell, Gurin, Miller 1954: 187–194; Campbell, Converse, Miller, Stokes 1960: 89–115; Balch 1974; Abramson 1983; v češtině Linek 2010a: kapitola 4]. Například Norris [2004: 158–159] za použití těchto dvou otázek operacionalizovala pocit vnější politické efektivity. Karp a Banducci [Karp, Banducci 2008] interpretovali otázku „Hlasováním pro konkrétní stranu lze něco změnit" jako indikátor pocitu vnější politické efektivity, a to na základě faktorové analýzy této otázky s více méně klasickými indikátory pocitu vnitřní a vnější politické efektivity provedené na datech z povolebních studiích ve čtyřech zemích.[10] Tito autoři v jiné studii hovoří o tom, že uvedená otázka je indikátorem pocitu efektivity a smysluplnosti hlasování [Banducci, Karp 2009: 110]. Obdobně i já jsem ve své předchozí práci použil obě otázky jako indikátory politické efektivity, resp. politického odcizení [Linek 2010a]. Je tedy ztotožnění těchto dvou otázek s pocitem (vnější) politické efektivity správné? Jsem přesvědčen, že není.

Negativní odpověď na uvedenou otázku vychází z analýzy dat, a to především korelační analýzy jednotlivých proměnných a vývoje četností odpovědí na jednotlivé proměnné v čase. V České volební studii 2010 byly respondentům položeny nejen výše zmíněné otázky, které měří očekávaný užitek z hlasování pro stranu, ale i šest otázek, z nichž tři měří pocit vnitřní politické efektivity a tři pocit vnější politické efektivity. Tyto otázky byly vybrány na základě detailní analýzy celkem čtrnácti otázek měřících pocit politické efektivity v dotazníkovém šetření ISSP 2006 – Role vlády IV. a ISSP 2004 – Občanství [viz Linek 2010a: kapitola 4]. Oprávněnost výběru otázek měřících obě dimenze pocitu politické efektivity byla potvrzena korelační analýzou. Tři otázky měřící pocit vnější politické efektivity spolu výrazně souvisí a průměrná hodnota Pearsonova korelačního koeficientu

[10] Výsledky těchto analýz nejsou ale tak přesvědčivé, jak je interpretují Banducci a Karp. S výjimkou novozélandské a nizozemské povolební studie ostatní analyzované (americká a australská) studie neobsahovaly klasické otázky na měření pocitu politické efektivity. V novozélandské studii navíc otázka „Hlasováním pro konkrétní stranu lze něco změnit" téměř vůbec nesytila faktor pocit vnější politické efektivity (hodnota faktorové zátěže této proměnné byla 0,33) a v holandské jen mírně (hodnota zátěže 0,55). V americké povolební studii navíc tato otázka sytila jiný faktor než otázky měřící pocit vnější politické efektivity.

dosahuje 0,54. Obdobně spolu souvisí i tři otázky měřící pocit vnitřní politické efektivity s průměrnou hodnotou korelačního koeficientu 0,59. Obě otázky, které měří očekávaný užitek z hlasování založený na valenčních a pozičních úvahách, jsou téměř nezávislé na otázkách měřících pocit vnitřní politické efektivity (průměrná hodnota korelačního koeficientu dosáhla –0,11) a mírně souvisejí s pocitem vnější politické efektivity (průměrná hodnota korelačního koeficientu dosáhla 0,26). Korelace obou otázek, které měří očekávaný užitek z hlasování, dosahuje 0,70. Obě otázky měřící očekávaný užitek z hlasování dále mnohem těsněji souvisí s přesvědčením, že některá strana vyjadřuje názory respondenta a že mezi stranami byly v průběhu kampaně rozdíly, než otázky měřící pocit vnější politické efektivity. Souvisí tedy mnohem těsněji s otázkami, které měří vnímání odlišnosti stran a blízkost jedince ke straně, tedy aspekty volební soutěže, které přímo souvisejí s valenční teorií volebního chování.

Navíc uvedené dvě proměnné, které měří očekávaný užitek z hlasování založený na valenčních a pozičních úvahách, vykazují v Česku mezi lety 1996–2010 takovou nestabilitu, že je není možné pokládat za indikátory pocitu (vnější) politické efektivity. Pocit politické efektivity je totiž stabilním postojem, a to jak na základě teoretických očekávání, tak na základě jeho měření. Analýza agregovaných hodnot pocitu politické efektivity v USA od 50. let ukázala, že dochází pouze k minimálním změnám hodnot a že trendy jsou rozdílné pro obě dimenze. Zatímco pocit vnitřní politické efektivity je relativně stabilní, v případě pocitu vnější politické efektivity dochází od 60. let k setrvalému poklesu [Abramson 1983: 182–189]. K největší změně došlo v USA v první polovině 60. let, kdy hodnoty pocitu vnější politické efektivity klesly o 10 procentních bodů. Významné události tak dokážou změnit úroveň pocitu politické efektivity, neboť v jejich důsledku lidé přehodnocují vlastní schopnost ovlivňovat běh veřejných záležitostí a politické lídry [Abramson 1983: 166–172]. Oproti největšímu poklesu v pocitu vnější politické efektivity na úrovni deseti procentních bodů v USA došlo v Česku k téměř trojnásobně většímu poklesu. Podíl těch, kteří jsou přesvědčeni, že záleží na tom, kdo je u moci, klesl z 83 na 54 procenta mezi lety 1996 a 2002. Obdobně i v případě druhé proměnné došlo k poklesu těch, kteří jsou přesvědčeni, že hlasováním pro konkrétní stranu lze něco změnit, z 68 na 45 procent (podrobněji viz tabulku 2).

Tyto výsledky naznačují, že obě otázky měří jiný koncept než obě dimenze pocitu politické efektivity; je nicméně zřejmé, že s pocitem vnější politické efektivity souvisejí. Tato souvislost je logická, neboť pocit vnější politické efektivity představuje přesvědčení o vlivu jedince na politický proces, a to v důsledku *responzivity* politických institucí na požadavky lidí [Sullivan, Riedel 2001: 4353–4354]. Ten, kdo je přesvědčen o tom, že politické instituce reagují na požadavky lidí, by měl být alespoň částečně přesvědčen o tom, že záleží na tom, která strana vládne, a že hlasováním pro konkrétní stranu lze něco změnit.

Operacionalizace kontrolních proměnných. Při modelování vlivu očekávaného užitku z hlasování pro některou ze stran na volební účast budu kontrolovat efekt sociodemografických proměnných, v jejichž případě se současná literatura shoduje na tom, že volební účast ovlivňují [například Blais 2000; Topf 1995; Wolfinger, Rosenstone 1980], a to bez ohledu na institucionální kontext voleb [Nevitte, Blais, Gidengil, Nadeau 2009]. Tyto sociodemografické charakteristiky jsou především indikátorem různé míry zdrojů mezi jedinci (vzdělání, věk, pohlaví, ekonomický status) a různé míry organizační mobilizace (členství v odborech, příslušnost k církvi a návštěva kostela) a zapojení do života komunity (věk). Množství v analýze používaných sociodemografických proměnných je negativně omezeno nezahrnutím některých proměnných do starších povolebních šetření či jejich odlišnou operacionalizací (rodinný stav, příjem, místo bydliště, zařazení do sociální třídy či statusové skupiny). Tyto charakteristiky doplním o proměnnou spokojenost s vývojem demokracie v zemi, která je na jedné straně indikátorem legitimity demokracie a na druhé straně hodnocení výkonnosti politických institucí [podrobněji viz Linek 2010a: 52]. Vliv dalších proměnných, jako například pocit politické efektivity, důvěra v politické instituce, zájem o politiku či členství v jiných skupinách než odbory, není možné kontrolovat, neboť pro některé roky nejsou tyto otázky dostupné.

Operacionalizace nezávislých – kontrolních – proměnných byla následující:

- věk v letech,
- pohlaví (žena = 0, muž = 1),
- vzdělání (základní = 1, univerzitní = 4),
- náboženství (nevěřící = 0, věřící = 1),
- návštěva kostela (nikdy = 1, minimálně jednou týdně = 5),
- nezaměstnaný (ne = 0, ano = 1),
- důchodce (ne = 0, ano = 1),
- člen odborů (ne = 0, ano = 1),
- někdo v rodině členem odbodů (ne = 0, ano = 1),
- spokojenost s demokracií v zemi (ano = 1, ne = 4).

4. Regresní analýza faktorů ovlivňujících volební účast

Vysvětlení změn v celkové úrovni volební účasti na základě očekávaného užitku z hlasování se skládá ze dvou fází, přičemž nejprve je nutné zjistit nezávislý efekt očekávaného užitku z hlasování na volební účast. Tento efekt je totiž následně využit pro výpočet vlivu souhrnu očekávaných užitků, které jsou agregovány za všechny oprávněné voliče, na změnu agregované úrovně volební účasti v čase. K odhadnutí nezávislého efektu očekávaného užitku z hlasování použiji binomický probitový regresní model, ve kterém je závislá proměnná definována jako volební účast (hodnota 1) versus volební neúčast (hodnota 0). Probitová regrese s dichotomickou závislou proměnnou předpokládá, že závislá proměnná je

latentní proměnná, která není přímo měřena, a odpovědi v dotazníkovém šetření odrážejí sklon k účasti nebo neúčasti. Přesáhne-li sklon k volební účasti u daného respondenta určitou úroveň, dosáhne odpověď na otázku ohledně volební účasti kladné hodnoty, označené číslem 1; nepřesáhne-li ji, bude nabývat hodnotu 0. Pro vytvoření modelu latentní proměnné, u které není přímo zjištěn rozptyl chyby odhadu, musí být rozptyl stanoven arbitrárně, tj. var(ε) = 1 u probitového modelu. Tento postup usnadňuje výpočet a přitom neovlivňuje pravděpodobnostní odhady [Long 1997: 49–50].[11]

Modely pro jednotlivé roky a celkový model na sloučených datech prezentuje tabulka 1, v níž jsou efekty jednotlivých proměnných prezentovány pomocí tzv. změny v pravděpodobnosti volební účasti při změně hodnoty nezávislé proměnné z její minimální hodnoty na maximální. Proto například hodnota 0,16 ve čtvrtém řádku (věk) pro model z roku 1996 udává, že při změně věku z minimální hodnoty (18 let) na jeho maximální hodnotu (87 let) se zvýší pravděpodobnost, s níž se respondent zúčastní voleb, o 16 %, a to za situace, že ostatní hodnoty jsou drženy na jejich průměrné hodnotě.

Kvalitu modelů hodnotím podle tří kritérií: procenta správně zařazených případů, McFadden R^2 a McKelvey & Zavoina R^2. Procento správně zařazených případů poskytuje informaci o tom, kolik procent případů bylo správně zařazeno na základě odhadnutého modelu. Jeho základní výše se rovná průměrné hodnotě závislé proměnné (tedy úrovni volební účasti v souboru), což je zároveň hodnota predikční schopnosti tzv. nulového modelu. Dobrý model by měl správně zařadit více procent případů, než činila volební účast v daném roce a čím více zařadí správně, tím bude lepší. Další dvě statistiky vycházejí z porovnání tzv. nulového modelu, který představuje pouze informace o četnosti závislé proměnné, a odhadnutého modelu, který využívá i informace nezávislých proměnných. McFadden R^2 lze interpretovat jako poměr zlepšení predikční schopnosti nulového modelu, zatímco McKelvey & Zavoina R^2 lze interpretovat jako podíl vysvětlené variability dat [Long 1997; Long, Freese 2006: 196]. Všechny modely vykazují slušnou úroveň shody modelu s daty.

[11] Odborná literatura doporučuje pro tuto statistickou úlohu použití binomické logistické nebo probitové regresní analýzy. Ve studiích volební účasti (a volby strany v binomické podobě) bývá v posledních přibližně dvaceti letech používán převážně logitový model. Důvody pro jeho používání nebyly teoretické, ale především statistickointerpretační vzhledem k možnosti interpretovat regresní koeficienty jako šance; druhým argumentem byla větší dostupnost logitového modelu ve statistických softwarech. Ani jeden z těchto důvodů již neplatí (viz rozšíření probitových modelů do většiny statistických softwarů a možnost interpretovat regresní koeficienty jako tzv. změny v pravděpodobnosti, které jsou popsány dále v textu). Probitový model při analýze volební účasti byl v minulosti běžně používán, viz například Teixeira [1987, 1992] či Abramson, Aldrich [1982]. Hlavním důvodem jeho použití je to, že lépe vyhovuje teoretickým předpokladům ohledně pravděpodobnostní podoby rozhodnutí: dichotomická proměnná volební účast reprezentuje latentní pravděpodobnost rozhodnutí zúčastnit se voleb. Při použití binomického logistické regresního modelu jsou výsledky téměř úplně totožné (výsledky nejsou prezentovány).

Tabulka 1. Účast ve volbách do Poslanecké sněmovny v letech 1996, 2002, 2006 a 2010 (binomická probitová regrese; změny v pravděpodobnosti)

	1996	2002	2006	2010	celkový model
Očekávaný užitek z hlasování					
(nezáleží → záleží) na tom, která strana vládne	0,12 **	0,18 *	0,31 ***	0,21 ***	0,26 ***
hlasováním pro konkrétní stranu (nelze → lze) něco změnit	0,24 ***	0,50 ***	0,50 ***	0,42 ***	0,46 ***
Kontrolní proměnné					
pohlaví (žena → muž)	0,01	0,01	0,02	0,00	0,02
věk (mladý → starý)	0,16 ***	0,16 *	0,19 **	0,26 ***	0,26 ***
vzdělání (nízké→ vysoké)	0,05	0,08 ***	0,25 ***	0,14 ***	0,09 ***
náboženství (nevěřící → věřící)	0,02	–0,04	0,01	0,07	0,02
návštěva kostela (nikdy → často)	–0,06 *	–0,02	–0,01	0,04	–0,02
nezaměstnaný (ne → ano)	–0,08	0,06	–0,05	–0,08	–0,04
důchodce (ne → ano)	–0,07 *	0,05 *	–0,01	–0,02	–0,04
člen odborů (ne → ano)	0,04	0,03	0,08	0,02	0,08 **
člen odborů v rodině (ne → ano)	0,03	–0,00	–0,06	0,03	0,02
spokojenost s demokracií (ne → ano)	0,00	0,02	0,16 ***	0,19 ***	0,09 **
Statistiky modelu s daty					
McFadden R^2	0,15	0,13	0,25	0,15	0,17
McKelvey & Zavoina R^2	0,23	0,24	0,39	0,27	0,29
procent případů správně zařazeno	89,1	72,9	81,4	72,6	–
N	1155	848	1649	1612	5264

Zdroj: Česká volební studie 1996, 2002, 2006 a 2010 (nevážená data; celkový model obsahuje váhy, jejichž cílem je zajistit stejný efekt jednotlivých datových souborů).

Poznámka: Jsou prezentovány změny v pravděpodobnosti volební účasti při změně hodnoty nezávislé proměnné z minimální na maximální hodnotu. Tabulka by měla být čtena následujícím způsobem: v roce 1996 dojde při změně vzdělání jedince ze základního na univerzitní ke zvýšení volební účasti o 5 %, za situace, že ostatní proměnné jsou drženy na průměrné hodnotě.

Pravděpodobnosti jsou statisticky významné na hladině 0,001 (***), 0,01 (**) a 0,05 (*).

Základní zjištění těchto analýz se týká především relativně silného, konzistentního a statisticky významného vlivu valenčních a pozičních úvah na volební účast. Jestliže si jedinec myslí, že záleží na tom, která politická strana vládne, a že hlasováním pro konkrétní stranu lze něco změnit, mnohem častěji se účastní voleb. Efekt těchto postojů byl nejslabší při volbách do PS v roce 1996 (zvýšení pravděpodobnosti volební účasti o 12 procent při změně postoje z toho, že nezáleží na tom, která strana vládne, na postoj, že na tom záleží, a zvýšení pravděpodobnosti volební účasti o 24 procent při změně postoje z hlasováním pro konkrétní stranu nelze nic změnit na hlasováním lze něco změnit). V případě dalších tří voleb byl již efekt přibližně dvojnásobný. Tyto výsledky potvrzují valenční model volební účasti, podle nějž volební účast vychází z konstrukce užitku z hlasování, který je založen jak na pozičních, tak na valenčních tématech.[12]

Další důležité zjištění se týká změny vlivu spokojenosti s vývojem demokracie v zemi na volební účast. Zatímco při volbách do PS v roce 1996 a 2002 spokojenost s vývojem demokracie neměla žádný vliv na míru volební účasti, tak ve volbách v roce 2006 a 2010 byl její efekt relativně vysoký. Jedinec, který byl nespokojený s vývojem demokracie v zemi, měl pravděpodobnost volební účasti o 16, resp. 19 procent menší, než jedinec, který byl s vývojem demokracie spokojen, a to při kontrole ostatních proměnných. V posledních dvou volbách tak nespokojenost s vývojem demokracie výrazně demobilizuje jedince od účasti ve volbách.

Z hlediska dalších proměnných je důležitý konzistentní a v čase dokonce rostoucí vliv věku a vzdělání na volební účast: při kontrole ostatních proměnných se starší a vzdělanější jedinci účastní voleb mnohem častěji než mladší a méně vzdělaní. Přestože se ženy účastní voleb v menší míře, při kontrole ostatních proměnných je efekt pohlaví zanedbatelný a statisticky nevýznamný. Z hlediska vlivu politické mobilizace je důležitá neexistence nezávislého efektu náboženské afiliace a četnosti chození do kostela na volební účast; v případě členství v odborech je efekt v čase pravidelně pozitivní, ale statisticky nevýznamný (statistická významnost se objevuje až v celkovém modelu s větším počtem případů). Sociální a ekonomický status má při kontrole jeho výrazné složky (vzdělání) také zanedbatelný vliv: (1.) nezaměstnanost sice pravděpodobnost volební účasti snižuje, ale efekt je statisticky nevýznamný; (2.) ztráta ekonomické aktivity při přechodu do důchodu nemá při kontrole efektu věku téměř žádný vliv na volební účast.

[12] Obě dvě nezávislé proměnné, které měří výsledek valenčních a pozičních úvah na volební účast, jsou pětibodové ordinální škály. Při výpočtu jejich efektu na volební účasti na individuální úrovni předpokládám linearitu jejich vlivu; obdobný předpoklad využívám při výpočtu vlivu valenčních a pozičních úvah na změny ve volební účasti na agregované úrovni v části 5.

5. Výpočet vlivu očekávaného užitku z hlasování založeného na valenčních a pozičních úvahách na celkovou volební účast

Hlavním cílem této studie je vysvětlit, proč v Česku v čase klesá a stoupá volební účast. Konkrétně se jedná o vysvětlení toho, proč účast ve volbách do Poslanecké sněmovny tak dramaticky klesla ze 74 procent v roce 1998 na 58 procent v roce 2002, následně vzrostla na necelých 65 procent a pak zase klesla na necelá 63 procenta. Zde prezentované vysvětlení je založeno na proměnlivé úrovni souhrnu očekávaných užitků z hlasování pro některou ze stran, které jsou založeny na valenčních a pozičních úvahách jedince a které jsou agregovány za celý elektorát. K výpočtu využiji výsledky předchozích regresních analýz ohledně změn v pravděpodobnosti volební účasti při změně očekávaného užitku z hlasování z minimální na maximální hodnoty (viz tzv. očekávaný užitek z hlasování založený na souhrnu valenčních a pozičních úvah v tabulce 1) a průměrné hodnoty očekávaného užitku v jednotlivých letech (viz tabulku 2).[13] Cílem je zjistit, zda je možné poklesem vnímání očekávaných užitků z hlasování, k němuž došlo mezi roky 1996 a 2002, vysvětlit pokles v úrovni volební účasti mezi lety 1996 a 2002 (a obdobně nárůst volební účasti mezi roky 2002 a 2006).

Informace ohledně vlivu očekávaného užitku z hlasování na volební účast již byly prezentovány; proto nyní představím údaje o tom, jaká je struktura oprávněných voličů z hlediska očekávaného užitku z hlasování. Tabulka 2 prezentuje odpovědi na dvě otázky, které měří očekávaný užitek z hlasování, v podobě sloupcových procent. Z tabulky je zřejmé, že mezi lety 1996 a 2002 došlo k dramatickému poklesu lidí, kteří byli přesvědčeni, že záleží na tom, která strana vládne, z 84 na 54 procent. Současně došlo k podobně velkému poklesu lidí, kteří byli přesvědčeni, že hlasováním pro konkrétní stranu lze něco změnit, z 69 na 45 procent. V letech 2006 a 2010 byly podíly těchto lidí o více než deset procent vyšší. Tabulka zároveň prezentuje tyto odpovědi v podobě průměru transformovaného na škálu 0–1. Tyto průměrné hodnoty byly získány (1.) transformací původních hodnot škály od 1 do 5 na škálu od 0 do 1; a (2.) výpočtem průměrné hodnoty pro jednotlivé roky. Například v roce 1996 byla průměrná hodnota souhlasu s tvrzením, že záleží na tom, která strana vládne, 0,83 na škále od nuly do jedné, zatímco v roce 2002 tato průměrná hodnota poklesla na 0,62. Tyto průměrné hodnoty odrážejí pokles podílu respondentů, kteří tvrdili, že záleží na tom, která strana vládne, z 84 % v roce 1996 nad 54 % v roce 2002. Z těchto údajů je zřejmé, že celkový souhrn valenčních a pozičních úvah variuje velmi obdobně jako výše volební účasti.

Průběh výpočtu prezentuje tabulka 3. V řádcích A. a B. jsou reprodukovány

[13] V tabulce 1 jsou prezentovány efekty dvou měr očekávaného užitku z hlasování pro jednotlivé roky a pak na sloučeném souboru pro všechny roky. Pro výpočet vlivu očekávaného užitku z hlasování na volební účast využívám pouze efekt vypočtený na sloučeném souboru. V případě použití efektů těchto proměnných pro jednotlivé roky by se výsledný efekt uvedených dvou proměnných na volební účast částečně lišil.

Tabulka 2. Očekávaný užitek z hlasování v letech 1996–2010

	1996	2002	2006	2010
záleží na tom, která strana vládne				
1. souhlas	56	24	36	38
2.	28	31	32	27
3.	11	25	18	17
4.	4	11	8	10
5. nesouhlas	2	10	7	8
souhlas (první dvě kategorie)	84	54	67	65
průměr (transformováno na 0–1)	0,83	0,62	0,70	0,69
hlasováním pro konkrétní stranu lze něco změnit				
1. souhlas	40	13	28	29
2.	29	31	35	31
3.	16	30	19	20
4.	10	15	9	11
5. nesouhlas	6	11	8	9
souhlas (první dvě kategorie)	69	45	63	60
průměr (transformováno na 0–1)	0,72	0,55	0,66	0,65

Zdroj: Česká volební studie 1996, 2002, 2006 a 2010 (vážená data).
Poznámka: Sloupcová procenta a průměry.

údaje z tabulky 2 ohledně průměrné hodnoty odpovědí na otázky, zda záleží na tom, která strana vládne, a zda lze hlasováním pro konkrétní stranu něco změnit. V dalších dvou řádcích (C. a D.) jsou prezentovány údaje o změně průměrné hodnoty obou postojů mezi po sobě jdoucími roky. Následný výpočet změny ve výši volební účasti je součinem (1.) změny v úrovni zastávání postoje, že záleží na tom, která strana vládne, a že hlasováním pro konkrétní stranu lze něco změnit, a (2.) efektu, který má daný postoj na volební účast (0,26 v prvním případě a 0,46 ve druhém).

Výsledky uvedených výpočtů ukazují, že kdykoli došlo k poklesu agregovaných hodnot očekávaného užitku z hlasování, došlo k poklesu volební účasti (roky 2002 a 2010); a naopak, když došlo k nárůstu agregovaných hodnot očekávaného užitku, došlo i k nárůstu volební účasti. Navíc celkové změny ve volební účasti vypočítané na základě modelů z dat z individuální úrovně se velmi blíží změnám v celkové volební účasti pro Českou republiku. Mezi roky 1996 a 2002 došlo k výraznému poklesu agregované hodnoty očekávaného užitku z hlasová-

Tabulka 3. Vliv očekávaného užitku z hlasování na změny v úrovni účasti ve volbách do PS v letech 1996–2010

	1996	2002	2006	2010
A. záleží na tom, která strana vládne – průměr	0,83	0,62	0,70	0,69
B. hlasováním pro konkrétní stranu lze něco změnit – průměr	0,72	0,55	0,66	0,65
C. změna A v čase (A_t–A_t-1)		–0,21	0,08	–0,01
D. změna B v čase (B_t–B_t-1)		–0,17	0,11	–0,01
Výpočet změny ve volební účasti				
vliv proměnné záleží na tom, která strana vládne (0,26*C*100)		–5,5	2,1	–0,3
vliv proměnné hlasováním pro konkrétní stranu lze něco změnit (0,46*D*100)		–7,8	5,1	–0,5
Celková změna ve volební účasti na základě modelu		–13,3	7,1	–0,7
E. volební účast	76,4	58,0	64,5	62,6
F. změna volební účasti (G_t-G_t-1)		–18,4	6,5	–1,9

Zdroj: Vlastní výpočty na základě dat v tabulkách 2 a 3.

Poznámka: Sloupcová procenta a průměry. Změna v celkové úrovni vnímání toho, zda záleží na tom, která strana vládne, dosahuje pro rok 2002 (–0,21); tato hodnota je vypočtena jako rozdíl mezi úrovní v roce 2002 (0,62) a v roce 1996 (0,83). Změna ve volební účasti je vypočítána jako součin vlivu proměnné a změny v úrovni dané proměnné. Například hodnota minus 5,5 procenta je hodnotou změny ve volební účasti způsobené poklesem vnímání odlišností stran mezi lety 1996 a 2002 na základě efektu vnímání odlišnosti stran na volební účast dle celkového modelu prezentovaného v tabulce 1 (hodnota 0,26) a byla získána jako součin hodnot –0,21 a 0,26*100. Hodnota –0,21 je obsažena v řádku C sloupec 2002 a hodnota 0,26 je obsažena v posledním sloupci tabulky 1; součin byl vynásoben hodnotou 100, aby byl údaj srovnatelný s volební účastí udávanou v rozmezí 0 až 100 procent.

ní pro konkrétní stranu (průměrné hodnoty klesly o 0,21, resp. o 0,17). Vypočtené hodnoty pro agregovanou změnu volební účasti ukazují 13procentní pokles volební účasti na základě změn v očekávaném užitku z hlasování. Tyto hodnoty se přibližují skutečnému poklesu volební účasti na úroveň 18 procentních bodů. V případě změn ve výši volební účasti mezi roky 2002, 2006 a 2010 se hodnoty ještě více blíží skutečné změně ve volební účasti.[14]

[14] Existuje relevantní námitka, že zde prezentované výpočty nekontrolují efekt kompoziční změny elektorátu z hlediska věku a vzdělání. V tomto textu použitý způsob výpočtu vlivu očekávaného užitku z hlasování na změny v úrovni volební účasti porovnává

6. Závěr

V tomto článku jsem se zaměřil na vysvětlení změn v úrovni účasti ve volbách do Poslanecké sněmovny mezi lety 1996 a 2010. Prezentované analýzy ukazují, že změny v úrovni volební účasti lze vysvětlit tím, jak se proměňuje celkový souhrn očekávaných užitků jedinců z hlasování. Čím větší jsou užitky z hlasování, tím vyšší bývá volební účast, a naopak. Toto vysvětlení je založené na valenční teorii volebního chování, která chápe volební účast jako důsledek očekávaného užitku z hlasování pro politickou stranu, a to jak na základě tradičních programových odlišností, tak i na základě důvěryhodnosti a schopností a kompetence stran řešit problémy a vládnout. Podle této teorie se volební účast sníží nejen tehdy, když se hlavní politické strany programově hodně přiblíží sobě navzájem a když bude programová agenda stran odlišná od té voličů, ale i tehdy, když budou voliči vnímat politické strany jako stejné z jiných důvodů než z hlediska programu, například kvůli zkorumpovanosti, neplnění předvolebních slibů či nedůvěryhodnosti a nekompetenci jejích představitelů.

K největšímu propadu volební účasti došlo mezi lety 1998 a 2002, a to konkrétně o 16 procentních bodů; následně se už volební účast nikdy nevrátila na úroveň z období druhé poloviny 90. let. Martin Wattenberg [2002: 31–34] upozornil na to, že takovéto náhlé a výrazné poklesy ve volební účasti, po nichž už nedochází k návratu volební účasti na původní úroveň, bývají předznamenány změnami ve fungování stranických systémů. Mezi tyto změny stranických systémů spadají například pokles relevance dlouhodobých konfliktních linií či velkých stran nebo snížení ideologické soutěživosti mezi hlavními stranami či jejich spolupráce. Mezi lety 1998 a 2002 se dvě největší strany ČSSD a ODS, které tvoří a prezentují základ politického konfliktu v Česku, dohodly na koluzním a zároveň i silně korupčním vládním aranžmá, pro nějž se vžilo označení opoziční smlouva. Spolupráce těchto stran byla veřejností chápána jako popření předvolebních slibů o tom, že spolu tyto strany nebudou spolupracovat. V duchu Wattenbergovy interpretace je výrazný pokles volební účasti v roce 2002 a následná stagnace její úrovně na již snížených hodnotách pochopitelný.

Předložené vysvětlení proměn v úrovni volební účasti v čase má nicméně některá omezení, na něž jsem v textu upozornil. V prvé řadě individuální model, na jehož základě jsou odhadnuty efekty očekávaného užitku z hlasování na volební účasti, neobsahuje některé proměnné, u nichž je známé, že volební účast ovlivňují. Týká se to například pocitu politické efektivity, zájmu o politiku či důvěry v politické instituce. Tyto proměnné nebyly zařazeny minimálně v jednom z analyzovaných povolebních šetření. Za druhé způsob vypočtu vlivu kompoziční změny elektorátu z hlediska očekávaného užitku z hlasování neumožňuje

vždy po sobě následující volby a lze oprávněně očekávat, že kompoziční změny elektorátu v rozmezí 4 let jsou nepatrné. Navíc zde neprezentované analýzy naznačují maximální efekt kompoziční změny z hlediska věku a vzdělání na úrovni 1 až 2 procentních bodů volební účasti při srovnání roku 1996 s rokem 2006 a rokem 2010.

kontrolovat vliv kontextuálních proměnných na volební účast. Z těchto důvodů může být kvalita zde předloženého vysvětlení změn v úrovni volební účasti nadhodnocená. Budoucí výzkum by mohl tato omezení částečně odstranit.

Uvedená zjištění o tom, co ovlivňuje volební účast, resp. co způsobuje její variaci v čase, považuji – i přes zmíněná omezení – za důležitá v kontextu snah o zvýšení volební účasti. Je zřejmé, že za poklesem a nárůstem volební účasti jsou především změny v tom, nakolik voliči vnímají rozdíly mezi stranami, ať už z hlediska pozičních nebo valenčních témat. Jestliže si budou politické strany v očích veřejnosti podobné kvůli ideologické konvergenci či kvůli tomu, že je bude společnost vnímat jako zkorumpované a nekompetentní, nelze očekávat nárůst volební účasti, a to ani za situace, kdyby se stát snažil institucionálními úpravami volební účast zvýšit.

Již dnes má Česko institucionálně velmi přívětivý systém pro voliče s řadou prvků, které volební účast usnadňují a posilují. Existuje státem organizovaný systém registrace voličů, území státu je rozdělené do velkého množství volebních okrsků s vlastní volební místností a hlasuje se navíc po dva dny, z nichž jeden je pracovní a druhý je dnem volna. Zároveň jsou mandáty rozdělovány dle poměrného volebního systému s velkými volebními obvody. Navíc mohou voliči hlasovat mimo bydliště na volební průkaz a členové volební komise mohou na požádání přinést hlasovací urnu do domova voliče. V současnosti neexistuje velký prostor pro úpravu hlasování. Odhlédneme-li od možnosti zavedení volební povinnosti, která vzhledem k preferencím politiků a veřejnosti nemá šanci být prosazena, nabízejí se možnosti jako internetové hlasování, hlasování v zastoupení a v předstihu. Tyto úpravy ale nejenže ohrožují bezpečnost hlasování a základní principy hlasování, především princip tajnosti [Antoš 2008], nevedou ani ke zvýšení volební účasti [například Bochsler 2009; Curtice 2005].[15] Důvodem je především to, že jen velmi malou část nevoličů tvoří ti, kteří nemohu hlasovat kvůli okolnostem, a většinu tvoří dobrovolní nevoliči [viz Linek 2010b]. Hlavní zdroj zvýšení volební účasti je tak nutné hledat především na straně volební nabídky.

Lukáš Linek (1976) *je vědeckým pracovníkem oddělení Politická sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., a vyučuje politickou sociologii na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se volebním chováním, politickým stranictvím a politickými postoji. V loňském roce publikoval monografii o vývoji politických postojů v ČR* (Zrazení

[15] V obdobném duchu ukázal Wattenberg [2002] na příklad USA, že usnadnění hlasování díky úpravě procesu volební registrace nevedlo ke zvýšení volební účasti. Původně se očekávalo, že lidé s nízkým zájmem a vzděláním, bez stranické vazby a s minimem životních zkušeností se voleb zúčastní ve větší míře, neboť to bude snazší. V těchto skupinách ale v posledních letech volební neúčast narostla nejvíce. Důvodem byla skutečnost, že pro tyto skupiny se volební rozhodování stalo obtížnější kvůli menší roli politických stran v organizaci kandidatury, kampaně a voleb.

snu? Struktura a dynamika postojů k politickému režimu a jeho institucí a jejich důsledky. *Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2010). Publikoval například v* Party Politics, Journal of Communist Studies and Transitional Politics *a* Journal of Legislative Studies.

Literatura

Abramson, Paul R. 1983. *Political Attitudes in America. Formation and Change*. New York: W. H. Freeman & Co.

Abramson, Paul R., John H. Aldrich. 1982. „The Decline of Electoral Participation in America." *American Political Science Review* 76 (3): 502–521.

Alvarez, Michael R., Jonathan Nagler. 2000. „A New Approach for Modelling Strategic Voting in Multiparty Elections." *British Journal of Political Science* 30 (1): 57–75.

Antoš, Marek. 2008. *Principy voleb v České republice*. Praha: Linde.

Balch, Georgie. 1974. „Multiple Indicators in Survey Research: The Concept „Sense of Political Efficacy." *Political Metodology* 1 (1): 1–43.

Banducci, Susan, Jeffrey A. Karp. 2009. „Electoral Systems, Efficacy, and Voter Turnout." Pp. 109–134 in Hans-Dieter Klingemann (ed.). *The Comparative Study of Electoral Systems*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Belli, Robert F., Sean E. Moore, John VanHoewyk. 2006. „An Experimental Comparison of Question Forms Used to Reduce Vote Overreporting." *Electoral Studies* 25 (4): 751–759.

Belli, Robert F., Michael W. Traugott, Margaret Young, Katherine McGonagle. 1999. „Reducing Vote Overreporting in Surveys: Social Desirability, Memory Failure, and Source Monitoring." *Public Opinion Quarterly* 63 (1): 90–108.

Bernhagen, Patrick, Michael Marsh. 2007. „Voting and Protesting: Explaining Citizen Participation in Old and New European Democracies." *Democratization* 14 (1): 44–72.

Blais, André 2000. *To Vote or Note To Vote? The Merits and Limits of Rational Choice Theory*. Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press.

Blais, André. 2007. „Turnout in Elections." Pp. 621–636 in Russell J. Dalton, Hans-Dieter Klingemann (eds.). *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press.

Bochsler, Daniel. 2009. „Can the Internet Increase Political Participation? An Analysis of Remote Electronic Voting's Effect on Turnout." *DISC Working Paper 2009/08*. Budapest: Center for the Study of Imperfections in Democracy, CEU.

van der Brug, Wouter, Cees van der Eijk, Mark Franklin. 2007. *The Economy and the Vote: Economic Conditions and Elections in Fifteen Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.

Butler, David, Donald Stokes. 1974. Political Change in Britain: The Evolution of Electoral Choice. London: Macmillan.

Campbell, Angus, Gerald Gurin, Warren E. Miller. 1954. *The Voter Decides*. Evanston, IL: Row, Peterson & Co.

Campbell, Angus, Philip E. Converse, Warren E. Miller, Donald E. Stokes. 1960. *The American Voter*. New York: Wiley.

Clarke, Harold D., David Sanders, Marianne C. Stewart, Paul F. Whiteley. 2009. *Performance Politics and The British Voter*. Cambridge: Cambridge University Press.

Clarke, Harold D., Allan Kornberg, Thomas J. Scotto. 2009. *Making Political Choices: Voting in Canada and The United States*. Toronto: University of Toronto Press.

Clarke, Harold D., David Sanders, Marianne C. Stewart, Paul F. Whiteley. 2004. *Political Choice in Britain*. Oxford: Oxford University Press.
Curtice, John. 2005. „Turnout: Electors Stay Home – Again." Pp. 120–129 in Pippa Norris, Christopher Wlezien (eds.). *Britain Votes 2005*. Oxford: Oxford University Press.
Denver, David. 2008. „Another Reason to Support Marriage? Turnout and the Decline of Marriage in Britain." *British Journal of Politics and International Relations* 10 (4): 666–680.
Dorussen, Han, Michaell Taylor (eds.). 2002. *Economic Voting*. London, New York: Routledge.
Downs, Anthony. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: HarperCollins Publisher.
Duch, Raymond M., Randolph T. Stevenson. 2008. *The Economic Vote. How Political and Economic Institutions Condition Election Results*. Cambridge: Cambridge University Press.
Eibl, Otto. 2007. „Koncept tematického vlastnictví, palčivosti témat a agendy setting v politologii." *Politologický časopis* 14 (2): 151–169.
Evans, Jocelyn A. J. 2004. *Voters and Voting. An Introduction*. London: Sage.
Fiorina, Morris P. 1981. *Retrospective Voting in American National Elections*. New Haven: Yale University Press.
Fowler, James H. 2006. „Habitual Voting and Behavioral Turnout." *Journal of Politics* 68 (2): 335–344.
Franklin, Mark N. 2004. *Voter Turnout and the Dynamics of Electoral Competition in Established Democracies since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
Granberg, Donald, Soren Holmberg. 1999. „Self-Reported Turnout and Voter Validation." *American Journal of Political Science* 35 (2): 448–459.
Green, Donald P., Ron Shachar. 2000. „Habit Formation and Political Behaviour: Evidence of Consuetude in Voter Turnout." *British Journal of Political Science* 30 (4): 561–573.
Heath, Oliver. 2007. „Explaining Turnout Decline in Britain, 1964–2005: Party Identification and the Political Context." *Political Behavior* 29 (4): 493–516.
Huckfeldt, Robert, John Sprague. 1995. *Citizens, Politics, and Social Communication: Information and Influence in an Election Campaign*. New York: Cambridge University Press.
Inglehart, Ronald, Gabriela Catterberg. 2002. „Trends in Political Action: The Developmental Trend and the Post-Honeymoon Decline." *International Journal of Comparative Sociology* 43 (3–5): 300–316.
Karp, Jeffrey A., Susan A. Banducci. 2008. „Political Efficacy and Participation in Twenty-Seven Democracies: How Electoral Systems Shape Political Behaviour." *British Journal of Political Science* 38 (2): 311–334.
Lijphart, Arendt. 1997. „Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma." *American Political Science Review* 91 (1): 1–14.
Linek, Lukáš. 2010a. *Zrazení snu? Struktura a dynamika postojů k politickému režimu a jeho institucím a jejich důsledky*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
Linek, Lukáš. 2010b. „Zhodnocení valenční teorie volebního chování na základě otevřených otázek ohledně důvodů volební neúčasti." *Naše společnost* 8 (2): 9–14.
Long, J. Scott. 1997. *Regression Models for Categorical and Limited Dependent Variables*. Thousand Oaks, CA: Sage.
Long, J. Scott, Jeremy Freese. 2006. *Regression Models for Categorical Dependent Variables Using Stata*. College Station, TX: Stata Press.
Merill, Samuel III, Bernard Grofman. 1999. *A Unified Theory of Voting: Directional and Proximity Spatial Models*. Cambridge: Cambridge University Press.
Nannestad, Peter, Martin Paldam. 1994. „The VP-Function: A Survey of the Literature on Vote and Popularity Functions after 25 Years." *Public Choice* 79: 213–245.

Nevitte, Neil, André Blais, Elisabeth Gidengil, Richard Naderu. 2009. „Socioeconomic Status and Nonvoting: A Cross-National Comparative Analysis." Pp. 85–108 in Hans-Dieter Klingemann (ed.). *The Comparative Study of Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press.
Norris, Pippa. 2004. *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.
Pacek, Alexander C., Grigore Pop-Eleches, Joshua A. Tucker. 2009. „Disenchanted or Discerning: Voter Turnout in Post-Communist Countries." *Journal of Politics* 71 (2): 473–491.
Paldam, Martin. 2008. „Vote and Popularity Functions." Pp. 533–550 in Charles K. Rowley, Friedrich G. Schnieder (eds.). *Readings in Public Choice and Constitutional Political Economy*. New York: Springer.
Petrocik, John R. 1996. „Issue Ownership in Presidential Elections with a 1980 Case Study." *American Journal of Political Science* 40 (3): 825–850.
Plutzer, Eric. 2002. „Becoming a Habitual Voter: Inertia, Resources, and Growth in Young Adulthood." *American Political Science Review* 96 (1): 41–56.
Rabinowitz, George. 1978. „On the Nature of Political Issues: Insights from a Spatial Analysis." *American Journal of Political Science* 22 (4): 793–817.
Rabinowitz, George, Stuart Elaine MacDonald. 1989. „A Directional Theory of Issue Voting." *American Political Science Review* 83 (1): 93–121.
Rosenstone, Steven J., John M. Hansen. 2003 (1993). *Mobilization, Participation, and Democracy in America*. Longman, New York.
Stocké, Volker, Tobias Stark. 2007. „Political Involvement and Memory Failure as Interdependent Determinants of Vote Overreporting." *Applied Cognitive Psychology* 21 (2): 239–257.
Stokes, Donald E. 1963. „Spatial Models of Party Competition." *American Political Science Review* 57 (2): 368–377.
Stokes, Donald E. 1992. „Valence Politics." Pp. 141–64 in D. Kavanagh (ed.). *Electoral Politics*. Oxford: Clarendon Press.
Sullivan, John L., Eric Riedel. 2001. „Efficacy: Political." Pp. 4353–4356 in Neil J. Smelser, Paul B. Baltes (eds.). *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. Oxford: Pergamon Press.
Swaddle, Kevin, Anthony F. Heath. 1989. „Official and Reported Turnout in the British General Election of 1987." *British Journal of Political Science* 19 (4): 537–70.
Teixeira, Ruy A. 1992. *The Disappearing American Voter*. Washington, D.C.: Brookings Institution.
Teixeira, Ruy A. 1987. *Why Americans Don't Vote: Turnout Decline in the United States, 1960–1984*. New York, Westport, CT, London: Greenwood Press.
Topf, Richard. 1995. „Electoral Participation." Pp. 27–51 in Hans-Dieter Klingemann, Dieter Fuchs (eds.). *Citizens and the State*. Oxford: Oxford University Press.
Vowles, Jack. 2008. „Does Globalization Affect Public Perceptions of ‚Who in Power Can Make a Diference?' Evidence from 40 Countries, 1996–2006." *Electoral Studies* 27 (1): 63–76.
Wattenberg, Martin P. 2002. *Where Have All The Voters Gone?* Cambridge, MA: Harvard University Press.
Wolfinger, Raymond E., Steven J. Rosenstone. 1980. *Who Votes?* New Haven, CT: Yale University Press.
Zuckerman, Alan S., Josip Dasovič, Jennifer Fitzgerald. 2007. *Partisan Families. The Social Logic of Bounded Partisanship in Germany and Britain*. Cambridge: Cambridge University Press